

Een paar onrustige Naarden en Bussum tijdens de

Christiaan Stam Tijdens de Tweede Wereldoorlog is driemaal gestaakt als openlijke uiting van verzet tegen de bezetter: de Februaristaking van 1941, de April-Meistaking van 1943 en de Spoorwegstaking van 1944-1945. De grootste (wat het aantal stakers betreft) en bloedigste (wat de reactie van de bezetter betreft) was de April-Meistaking van 1943. Gezien het belang van deze staking voor het verdere verloop van de oorlog, verdient deze meer aandacht. In Naarden en Bussum is in 1943 het werk niet neergelegd, maar dit betekent niet dat de stakingen ongemerkt voorbij zijn gegaan. In dit artikel verslag van een paar onrustige oorlogsdagen.¹

Oproep Nederlandse soldaten

Door grote verliezen van de Duitsers aan het front (Stalingrad, Noord-Afrika) ontstond in het voorjaar van 1943 een groot tekort aan fabrieksarbeiders in Duitsland. Om de oorlogsindustrie draaiende te houden, werden alle Nederlandse soldaten die in mei 1940 met verlof waren gestuurd, op 29 april 1943 opgeroepen om zich onmiddellijk te melden voor de arbeidsinzet. Deze maatregel betrof 300.000 oud-militairen.²

De oproep leidde in Twente meteen tot grootschalige stakingen, al snel gevolgd door stakingen in het hele land.³ Voor de Duitsers kwamen de stakingen volkomen onverwacht en uit angst dat de onrust zou overslaan naar andere landen moesten deze zo snel mogelijk worden onderdrukt. Nog dezelfde dag werd het politiestandrecht afgekondigd (eerst voor enkele provincies, later voor heel Nederland): iedereen die de openbare orde verstoortte, zou standrechtelijk worden veroordeeld en geëxecuteerd.

Bekendmaking in De Gooi- en Eemlander van 30 april 1943.

BEKENDMAKING

's-GRAVENHAGE, 29 April. De Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden General der Flieger Fr. Christiansen, maakt het volgende bekend:

Na de capitulatie van het Nederlandsche leger in Mei 1940 heeft de Führer en opperbevelhebber van de Deutsche Weermacht bevel gegeven tot onmiddellijke invrijheidstelling van de Nederlandsche soldaten uit de krijgsgevangenschap. Deze maatregel werd vanzelfsprekend genomen op voorwaarde, dat de

De Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden beveelt derhalve, dat de leden van het voormalige Nederlandsche leger terstond opnieuw in krijgsgevangenschap worden weggevoerd. Hij zal de betrokken personen in de dagbladers tot persoonlijke aanmelding oproepen. Wie aan den oproep van den Wehrmachtbefehlshaber geen gevolg geeft of tracht zich op andere wijze aan de krijgsgevangenschap te onttrekken, moet op de strengste maatregelen rekenen. Dit geldt eveneens voor personen, die de betrokkenen bij dergelijke pogingen ondersteunen. Allen, die thans in krijgsgevangenschap moeten terugkeeren, hebben dit uitsluitend aan de oplichters te danken, die door hun misdadig gedrag dezen maatregel noodzakelijk maakten.

Vrijdag 30 april

Door het hele land legden ongeveer 500.000 mensen deze dag het werk neer. In de Gooi- en Vechtstreek werd vooral gestaakt in Weesp, verder in enkele bedrijven in Hilversum, Blaricum en Laren. In Amsterdam werd nauwelijks gestaakt.⁴

Een van de maatregelen die de Duitsers namen, was uitbreiding van de avondklok. Iedereen moest van 8 uur 's avonds tot 6 uur 's ochtends binnen blijven en deze maatregel diende 'met de meeste gestrengheid' te worden gehandhaafd. Als instructie voor de handhaving bij

oorlogsdagen

April-Meistakingen van 1943

ongeregeldheden kreeg de politie de opdracht om geen waarschuwingsschoten te lossen, 'doch onmiddellijk raak te schieten, zonder aanzien des persoons'.

In Naarden ging de politie voortvarend te werk. Kort na het ingaan van de avondklok werden 19 mensen aangehouden en opgesloten op het bureau. Ook in Bussum rapporteerde de politie dat het publiek 'slechts aarzelend' gehoor gaf aan de nieuwe maatregel. Vier extra agenten werden opgeroepen voor de handhaving. Maar vanwege een (mislukte) aanslag op Gerrit Jan Zwertbroek⁵ had de politie de rest van de avond zijn handen vol aan de zoektocht naar de aanslagplegers. Op last van de *Ortskommandant* werd de avondklok daarom gehandhaafd door Duitse militairen, die in totaal 9 personen arresteerden.

Zaterdag 1 mei

In de nacht van vrijdag op zaterdag kreeg de politie van Naarden en Bussum de opdracht om ter afschrikking in hun gemeente honderden aanplakbiljetten met de afkondiging van het politiestandrecht op te hangen. Bovendien werd de plaatselijke politie onder verscherpt toezicht gesteld. Iedere drie uur moest gerapporteerd worden aan de Duitse politie in Amsterdam.

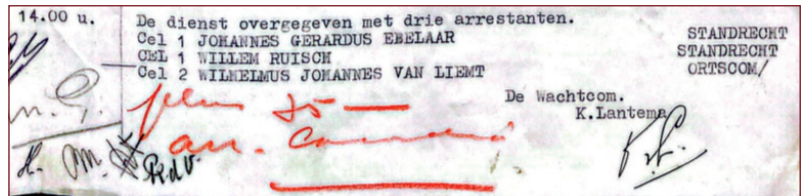
In de loop van de dag werden de arrestanten van vrijdag weer vrijgelaten. In Naarden moest 5 gulden boete worden betaald, wat een effectieve straf bleek te zijn, want in de dagen die volgden werd de avondklok in Naarden over het algemeen goed nageleefd. Dit gold niet voor Bussum, waar op zaterdagavond na spertijd nog veel mensen buiten waren. In totaal werden die avond 35 personen door de politie aangehouden. Vanwege het grote aantal werden

zij naar de *Ortskommandantur* in Mariënburg aan de Brinklaan gebracht, waar ze met z'n allen werden opgesloten in een kamer zonder stoelen of banken. Voor straf moesten ze de hele nacht blijven staan, wat nauwlettend door een Duitse soldaat werd gecontroleerd.⁶

Zondag 2 mei

Op zondagochtend werden de Bussumse arrestanten overgebracht naar de kleine zaal van Concordia aan de Graaf Wichmanlaan, alwaar zij een sobere maaltijd kregen.

Aan het eind van de middag werden ze allemaal naar huis gestuurd.

De grote groep arrestanten zorgde de hele dag voor onrust op straat, vooral in de buurt van Concordia. Er werden 22 personen aangehouden en opgesloten: twee vanwege 'overtreding van het standrecht' en twintig vanwege 'ongeoorloofde handelingen'. Hoewel de politie inmiddels opdracht had gekregen om arrestanten onmiddellijk naar de *Sicherheitsdienst* (SD) in Amsterdam te brengen, werden alle arrestanten een paar uur later alweer vrijgelaten, ook de twee die vanwege overtreding van het standrecht waren opgepakt. Dit was tegen de Duitse instructies en vooral de laatste twee mochten hiermee, gezien de zware sancties (doodstraf), van geluk spreken.

Aankondiging politiestandrecht in De Gooi- en Eemlander van 1 mei 1943.

Fragment uit politiedagrapport van Bussum van 2 mei 1943 met de namen van de twee arrestanten vanwege standrecht. In rode letters staat erbij geschreven 'Plus 35 arrestanten Concordia'. Dit waren de arrestanten van zaterdag 1 mei.

Aanplakbiljet met bekendmaking doodvonnissen vanwege deelname aan een staking en vanwege passief gedrag.

Maandag 3 mei

Om half vier kwam het transport, inclusief de arrestanten, terug uit Amsterdam. Vanwege het grote aantal arrestaties was in Amsterdam geen plek meer voor de groep uit het Gooi. Terug in Bussum werd men, vanwege ruimtegebrek, opgesloten in de gang van het bureau. Om zes uur werd de hele groep ontslagen.

Inmiddels waren door het hele land tientallen stakers standrechtelijk geëxecuteerd. Ter afschrikking werden de lijsten met terdoodveroordeelden gepubliceerd in kranten en op aanplakbiljetten. Dit leek te werken, want door het hele land gingen de meeste stakers op maandag weer aan het werk. Ook in Naarden en Bussum leek de rust weer te keren en rapporteerde de politie aan de Duitsers in Amsterdam dat er geen bijzonderheden waren en dat 'in deze gemeente het werk normaal plaats vindt'.

Diezelfde avond werden in Bussum nog eens 21 personen opgepakt vanwege overtreding van de avondklok. Nu werden de instructies van de Duitsers wel opgevolgd. Omstreeks middernacht werden de arrestanten onder begeleiding van drie agenten in een vrachtwagen van Banis naar het hoofdkantoor van de SD in de Euterpestraat (tegenwoordig Gerrit van der Veenstraat) in Amsterdam gebracht.⁷

Dinsdag 4 mei

De volgende ochtend was het onrustig bij de firma Gorel en Kuilenberg, groothandel in groenten en fruit aan de Laarderweg. De Duitsers dreigden dat de kooplieden, die in groepen bij elkaar stonden, vanwege het samenscholingsverbod 'onvoorwaardelijk zouden worden neergeknald'. Ter bescherming van de kooplieden tegen de Duitsers, verzocht de groothandel ondersteuning door de politie, een verzoek dat opmerkelijk genoeg werd gehonoreerd.

Die avond waren weer meer mensen buiten. In Naarden werden vier personen opgepakt, in Bussum elf. Van de Naardense arrestanten zijn ook de processen-verbaal bewaard gebleven en daardoor weten we iets meer over de omstandigheden van hun arrestatie. Alle arrestanten kwamen uit het Schapenmeentkwartier (Keverdijk) en bevonden zich in hun eigen tuin. Twee stonden met elkaar te praten, één harkte de tuin aan en één gaf de bloemen water. Tezamen werden zij naar de Turnhal in Amsterdam (tegenwoordig theater De Krakeling) gebracht voor berechting door de SD. Een van de arrestanten uit Naarden werd weer naar huis gestuurd, de overige 14 werden veroordeeld tot een (kort) verblijf in Kamp Vught.⁸ De laatsten keerden op 20 mei weer terug in Naarden en Bussum. 'Van allen was het haar kortgeknipt. Zij hebben zich erg verveeld daar zij niets mochten doen. Met 50 man werden zij in een barak geborgen. Het eten was knap, doch niet overvloedig: 4 sneetjes brood, zij kregen er wel eens kaas of worst bij, en dan voor middagpot koolsoep of zo.'⁹

Naarden-Bussum: 150 arrestaties

Met de arrestaties van 4 mei kwam een einde aan de onrust in Naarden en Bussum. In de dagen die volgden werden nog wel enkele arrestaties verricht, maar niet meer zoveel als in voorgaande dagen. In totaal werden gedurende de April-Meistakingen

in Naarden en Bussum ongeveer 150 personen aangehouden.

In een paar dagen tijd waren in het hele land 116 doodvonnissen uitgesproken, waarvan er 80 direct werden uitgevoerd. Bij handhaving van de maatregelen waren nog eens 95 mensen op straat doodgeschoten en 400 ernstig gewond. Verder zijn er vele duizenden gearresteerd, waarvan er ongeveer 1000 in Vught terecht kwamen. In Friesland en West-Brabant hielden de stakingen nog even aan, maar uiteindelijk doofde ook daar het verzet. Op 15 mei werd het politiestandrecht opgeheven.

In het algemeen werd de meedogenloze reactie van de Duitsers gezien als belangrijkste oorzaak voor het mislukken van de April-Meistakingen. De afkondiging van het politiestandrecht, de intimidatie door publicatie van de doodvonnissen en de strenge handhaving van de maatregelen hadden ook in Naarden en Bussum het voor de bezetter gewenste effect.

Toename georganiseerd verzet

Hoewel de April-Meistakingen op het moment zelf niet tot de gewenste algemene opstand leidden, droegen de gebeurtenissen wel bij aan een fundamentele verandering in de houding ten aanzien van de bezetter. Tot dit moment dachten de meeste mensen dat het ergste aan hen voorbij zou gaan. Met de oproep aan oud-militairen werd een grote groep voor het eerst zelf geraakt en met hun niets ontziende reactie op de stakingen had de bezetter z'n ware gezicht laten zien. Hierdoor nam de bereidwilligheid om deel te nemen aan het georganiseerde verzet in de loop van 1943 en 1944 in belangrijke mate toe. Ook in Naarden en Bussum.

Arrestanten in Naarden:	geb. datum	verblijf in Vught
Elbert van het Maalpad	28-2-1893	5-18 mei
Wijgert Wiesnekker	25-7-1915	5-19 mei
Adrianus Wilhelmus Pouw	15-2-1913	5-19 mei

Arrestanten in Bussum:		
Adrianus Smeink	7-10-1912	5-15 mei
Bartholomeus van Breemen	16-5-1926	5-10 mei
Hermanus Bartholomeus Pienink	20-4-1915	5-19 mei
Wijnand Verheul	19-7-1915	5-11 mei
Johannes Jacobus van den Boogaard	10-9-1913	5-18 mei
Daniël Gijsbertus Pijpers	12-7-1906	5-11 mei
Trijntje Pieket-Weeserik	5-5-1912	5-15 mei
Jules Jean F. Frencken	16-5-1915	5-18 mei
Cornelis Maria F. Kennis	1-5-1916	5-18 mei
Johanna Maria Willems-Korf	30-10-1892	5-8 mei
Anny van Blaaderen	2-1-1919	5-10 mei

Lijst 14 arrestanten van 4 mei 1943 in Naarden en Bussum die veroordeeld werden tot verblijf in Konzentrationslager Herzogenbusch (Kamp Vught).

Bronnen

Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen, Politiedagrapporten van Naarden en Bussum, april-mei 1943
Historische kranten op www.gooienvechthistorisch.nl en op www.delpher.nl
Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, www.arolsen-archives.org
P.J. Bouman, *De April-Mei-Stakingen van 1943*. 's-Gravenhage, 1950
L. van der Horst, *April/mei '43; de stakingen als keerpunt*. Amsterdam, 1993
L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Deel 6, Juli '42 – Mei '43, tweede helft. 's-Gravenhage, 1975
Mies Langelaar (bewerking), *Dagboek van een Naarder. Naarden, 1995*
P. Schneiders, *Buitengewoon Bussum, een villadorp in benarde tijden*. Bussum, 2006
P. Wolthuis, *Er hoeft er maar één te beginnen, De April-meistaking 1943*. Amsterdam, 2018

Noten

1. Vooral gebaseerd op politiedagrapporten van Naarden en Bussum, april-mei 1943.
2. Dit betrof beroepssoldaten beneden de rang van officier. Beroepsofficieren waren reeds een jaar eerder in krijgsgevangenschap afgevoerd.
3. De eerste staking was bij Stork in Hengelo.
4. Bouman geeft een gedetailleerde beschrijving per provincie.
5. Prominent NSB-lid. Gedurende de oorlog was hij radiopropagandist voor de Duitsers. Hij woonde in de Parklaan in het Spiegel. Op het moment van de aanslag was Zwertbroek niet thuis. Zijn vrouw werd bedreigd met een pistool, maar sloeg de aanslagplegers in het gezicht, waarop ze de vlucht namen.
6. *Dagboek van een Naarder*. Naarden, 1995
7. Voor het vervoer van grote groepen maakte de politie gebruik van vrachtauto's van Banis, voor kleine groepen werd gebruik gemaakt van een taxi van de Postgarage op de Huizerweg.
8. Van alle arrestanten zijn interneringskaarten te vinden op Arolsen-Archives.org.
9. *Dagboek van een Naarder*, blz. 56. Naarden, 1995